

1935 - 1969 DÖNEMİ TİCARET HADLERİMİZ VE İKTİSADİ KALKINMA (*)

Dr. M. Erol İYİBOZKURT

I —) TİCARET HADLERİ KAVRAMI

Ticaret haddi baz yılla mukayese edildiğinde ticaret birimi başına olan kazanç veya kaybı ifade eder. Birçok ticaret haddi kavramı arasında en genel olanı «Net trampa ticaret haddidir.» Buna bazen «Mal ticaret haddi» de denmektedir. Net trampa ticaret haddi indeksi ihracat fiyat indeksinin ithalat fiyat indeksine bölünmesiyle elde edilir.

$$N = \frac{\frac{X_P}{n}}{\frac{X_P}{m} \cdot 100} \cdot 100 = \frac{Px}{Pm} \cdot 100$$

Formülde Px ve Pm ihracat ve ithalat fiyat indekslerini «n» net trampa ticaret haddinin bulunması istenen yılı, «o» ise baz yılı gös-

(*) Bu makalenin özü The University of Newcastle upon Tyne'daki doktora çalışmalarım sırasında hazırlanmıştır. Makaleye her yönüyle katkıda bulunan Prof. S. R. Dennison'a şükran borcum sonsuzdur. Tabii bütün hata ve eksiklikler bana aittir.

termektedir. «N» nin artması net trampa ticaret haddinin ülkenin lehine geliştiğini gösterir.

Diğer bir ticaret haddi kavramı ise «Gros trampa ticaret haddidir» Bu ticaret haddi ithalat ve ihracat hacımlarını (miktarlarını) dikkate almaktadır. İndeksi ise ithalat miktar indeksinin ihracat miktar indeksine bölünmesi suretiyle elde edilir.

$$G = \frac{\frac{M}{V_n}}{\frac{M}{V_o} \cdot \frac{X}{V_n}} \cdot 100 = \frac{V_m}{V_x} = 100$$

Vx ve Vm ihracat ve ithalat miktar indekslerini temsil etmektedir.

«Gelir ticaret haddi» ise net trampa ticaret haddinin ihracat miktar indeksine bölünmesi suretiyle elde edilir.

$$I = \frac{P_x}{P_m} \cdot V_x \cdot 100$$

Eğer I artsa, fakat N azalsa bile ülkenin ithal kapasitesi artıyor demektir. (Çünkü ihracat miktarındaki artış ihracat fiyatındaki nisbi düşüklüğü kapatmaktadır.) (1)

Yukarıda bahsedilen ticaret hadleri prodüktivite değişikliklerini dikkate almamaktadır. Halbuki prodüktivitedeki değişikliklerde ticaret hadlerine tesir eder. Örneğin, net trampa ticaret hadleri ül-

(1) Ticaretten toplam kazanç daha iyi bir şekilde ifade eden «Ticaret toplam kazanç indeksi» de vardır. Bu indeks net trampa ticaret haddinin toplamı ticaret miktarının indeksiyle çarpılması ile elde edilir :

$$G_t = \frac{Q_n}{Q_o} \cdot N. \text{ Burada } Q \text{ toplamı ticaret hacmini ifade etmektedir.}$$

kenin aleyhine dönse bile, eğer prodüktivite de bir artış varsa ve ihraç malları üretim maliyeti düşmüşse ülkenin refahı artmış olabilir. Bu yüzden prodüktivite değişikliklerini dikkate almak için «Tek faktörlü ticaret haddi» kavramı ileri sürülmektedir. Bu indeksi elde etmek için net trampa ticaret haddi indeksi ihraç malları teknik katsayılarının tersi ile çarpılması gerekir.

$$S = N \frac{\frac{X}{F_o}}{\frac{X}{F_n}} . \text{ Burada } F \text{ ihraç malı teknik katsayısını, } \frac{X}{F_o}$$

ise ihraç malı teknik katsayılarının tersini ifade etmektedir. Eğer aynı düzenleme ihracat için yapılırsa «Çift faktörlü ticaret haddi» indeksi elde edilecektir.

$$D = N \frac{\frac{\frac{X}{F_o}}{\frac{X}{F_n}}}{\frac{\frac{m}{F_o}}{\frac{m}{F_n}}} . \text{ Burada } \frac{\frac{m}{F_o}}{\frac{m}{F_n}} \text{ ithal malı teknik katsayı-$$

larının tersini temsil eder. Sabit maliyetler ve herhangi bir teknolojik gelişmenin bulunmadığı hallerde net trampa ticaret haddi ile çift faktörlü ticaret haddinin aynı olacağı açıktır.

Bu indekslere ek olarak faydalılığı dikkate alan ticaret hadleri de vardır. Örneğin «Gerçek maliyet ticaret haddi» indeksi gibi. Bu indeks tek faktörlü ticaret haddi indeksi ile ihracat teknik katsayılarının faydasızlık katsayıları indeksi ile çarpımı suretiyle elde edilir;

$$R_c = S \frac{\frac{X}{R_o}}{\frac{X}{R_n}} . \text{ Burada } R \text{ ihracat teknik katsayılarının faydasızlık}$$

katsayıları indeksini göstermektedir.

$$\frac{\begin{matrix} X \\ R \\ o \end{matrix}}{\begin{matrix} X \\ R \\ n \end{matrix}} \text{ ise ihracat teknik}$$

katsayılarının faydasızlık katsayılarının tersini ifade etmektedir. Eğer ithal edilebilir malların ve kaynakların ihraç malları üretimine tahsisi ile tüketimi önleyici malların birim başına nisbî faydalılığı dikkate alınırsa «Fayda ticaret haddi» indeksi elde edilir. Bu indeks gerçek maliyet ticaret haddi indeksinin ithal edilebilir mallar ve vazgeçilen yurtiçi malların nisbî faydalılık indeksi ile çarpılması yolu ile bulunur;

$$U = R_c \frac{\frac{\begin{matrix} m \\ U \\ n \end{matrix}}{\begin{matrix} a \\ U \\ o \end{matrix}}}{\frac{\begin{matrix} m \\ U \\ o \end{matrix}}{\begin{matrix} a \\ U \\ o \end{matrix}}} . \text{ Bu formülde } a \text{ vazgeçilen malları, } U \text{ ise fayda-}$$

lılık indeksini temsil etmektedir.

$$\frac{\frac{\begin{matrix} m \\ U \\ n \end{matrix}}{\begin{matrix} a \\ U \\ n \end{matrix}}}{\frac{\begin{matrix} m \\ U \\ o \end{matrix}}{\begin{matrix} a \\ V \\ o \end{matrix}}} \text{ ise}$$

vazgeçilen yurtiçi mallarını ve ithal edilebilir malların nisbi faydalılık indeksini göstermektedir.

İthalat ve ihracatın teknik ve faydalılık katsayılarını ölçmek imkânsız olduğundan, genel olarak net trampa ticaret haddi, gros trampa ticaret haddi ve gelir ticaret haddi kullanılır. Bu ticaret haddi kavramlarına da bir çok tenkidler yöneltilmektedir. Örneğin; bunların sadece ödemeler bilançosunda görülebilir kalemleri kapsadığı, görünmeyen kalemlere (turizm, ulaşım, sigorta v.s.) hiç değinmediği belirtilmektedir. Ayrıca her ticaret haddi indeksi için kullanılan indeks sayılarının seçiminde bir çok problemlerle karşılaşmaktadır. (İndeks sayıları formülleri Ek - I - de takip edilebilir).

Bu makalede 1935 - 1969 yılları arasında net trampa ticaret haddi ve gelir ticaret haddine bir yaklaşım yapılacak ve net trampa ticaret haddi, iktisadi kalkınma ve ödemeler dengesi arasındaki ilişki incelenecektir.

Net trampa ticaret haddine genel olarak sadece «ticaret haddi» denmektedir. Fakat meseleye girmeden önce ithalat ve ihracat fiat ve miktar indeksleri serilerimizin hesabındaki bazı güçlüklerden bahsetmek gerekmektedir.

Hesaplama şu şekilde yapılmaktadır;

İlk olarak ihracattan elde edilen ve ithalat için sarfedilen dövizler resmi döviz kurunda Türk lirasına çevrilmektedir; sonra ithalat ve ihracat değerleri ithal ve ihraç miktarlarına bölünerek birim değerler elde edilmektedir. Bu birim değerlerde indekslerin hesaplarında kullanılmaktadır. Aşağıda görüldüğü gibi Türk lirası ile yabancı dövizler arasındaki «çevirme faktörleri» 1935 - 1969 yılları arasında büyük değişikliklere uğramıştır. Bundan dolayı ithalat ve ihracat birim değerleri gerçek ithalat ve ihraç malları fiatlarından bağımsız olarak artmış veya azalmışlardır.

(Çevirme Faktörleri)

(T.L. A.B.D. Sent'i olarak değeri)

Years	İthalat	İhracat
1935	79,92	79,94
1936	79,70	79,61
1937	79,17	79,34
1938	79,34	79,41
1939	78,55	78,09
1940	72,59	72,59
1941	76,20	76,20
1942	76,40	76,40
1943-44	76,50	76,50
1945	76,3	76,3
1946	50,0	50,0
1947	35,71	35,71
1948-1060-I-VIII	35,7143	35,7143
1960-IX-1969	11,1111	11,1111

Çevirme faktörlerindeki büyük değişiklikler aynı zamanda büyük fiat değişmelerinin olduğu yıllara raslamaktadır (1939 - 40, 1940 - 41, 1945 - 46, 1946 - 47 ve 1960 - I - VIII, 1960 - I - IX). İthalat ve ihracat için aynı çevirme kullanıldığından, diğer yıllardaki önemsiz değişiklikler ticaret hadleri indekslerinin hesabına etki etmeyecektir.

İhracat ve ithalat miktar indeksleri baz-yılı ağırlıklı formüle göre bulunduğu ve hesaplamalarında cari yıl fiatlarını kapsamadığından çevirme faktörlerindeki değişmeler onları etkilememektedir. Bu yüzden gelir ticaret hadlerini hesaplamakta hiç bir güçlükle karşılaşılacaktır; net trampa ticaret hadlerini ihracat miktar indeksi ile çarpmakla elde edilebilecektir.

«Yearbooks of International Trade Statistics, United Nations» da yayınlanan Türkiye ihracat ve ithalat fiat indeksleri DİE kaynaklarına dayandığından yukarıda bahsedilen hesaplama güçlüklerini aynen taşımaktadırlar. «International Financial Statistics, IMF» ın rakamları ise yurt içindeki ithal ve ihraç malları fiatlarını ölçen genel fiat indeksinin ithal ve ihraç mal fiatlarını gösterir. Bu yüzden hesaplamalarda DİE ve Ticaret Bakanlığı rakamları kulla-

nılmıştır. Bu makalede bulunan net trampa ve gelir ticaret hadleri indekslerini DPT'nin iki uzmanı tarafından yapılan (1956 - 1964 yılları için) bir çalışmada elde edilen indekslerle karşılaştırınca ticaret hadlerinin aynı yönlerde değiştiği görülmektedir. (Ek II de durum takip edilebilir).

2 — TÜRKİYE'NİN TİCARET HADLERİ 1935 - 68

Tablo 1 1935 - 69 yılları arasında Türkiye'nin net trampa ve gelir ticaret hadlerini göstermektedir. Net trampa ticaret haddi, 1938 baz yılı ile mukayese edilince, 1935 - 37 yılları arası yükselme trendi göstermiş, fakat 1944'e kadar devamlı olarak düşmüştür. 1944 ve 1945'te tekrar bir yükselme gösterdikten sonra 1946'da azalma trendi belirmiştir.

1935 - 47 devresi bir bütün olarak düşünülürse net trampa ticaret haddinin Türkiye'nin aleyhine geliştiği söylenebilir; çünkü indeksin devre ortalaması 87 olmaktadır. (1938 = 100). Aynı devrede ortalama olarak ihracat fiyat indeksi 221'e ithalat fiyat indeksi 228'e yükseldiğinden net trampa ticaret hadlerindeki aleyhte gelişimin ithal malları fiyatlarının daha fazla artmasından ileri geldiği anlaşılır. Fakat tablodan takip edileceği gibi 1937, 1944 ve 1945 - 47 yıllarında indeks baz yılının üstüne çıkmıştır.

1946 yılı istisna tutulursa, 1935 - 47 döneminde gelir ticaret hadleride net trampa ticaret hadlerine benzer bir trend göstermektedir. Fakat genel olarak gelir ticaret haddi net trampa ticaret haddinin altındadır. 1946 yılında net trampa ticaret haddi 155'ten 130'a düşmesine rağmen gelir ticaret haddi 80'den 101'e yükseldi. Çünkü aynı yıl ihracat miktar indeksi 52'den 78'e çıkmıştı. (1935 - 34) dönemi ortalaması olarak ihracat miktar indeksi 72 gelir ticaret haddi ise 69'dur.

1948 - 62 döneminde de net trampa ticaret haddinin Türkiye'nin lehine gelişmediği görülmektedir. (1953 baz yılı ile mukayese edildiğinde) indeks sadece 1950, 1955 ve 1956'da baz yılı aşabilmişti (Bu yıllar indeks 111, 106 ve 105'ti). 1948 - 62 ortalaması olarak net trampa ticaret haddi 93, ihracat fiyat indeksi 129, ithalat fiyat indeksi ise 149'du.

TABLO 1

Yıllar	Net trampa ticaret haddi	Gelir ticaret haddi
		1938 = 100
1935	54	42
1947	102	91
		1953 = 100
1948	83	46
1949	91	64
1950	111	74
1951	93	63
1952	98	80
1953	100	100
1954	95	83
1955	106	75
1956	105	70
1957	99	75
1958	90	54
1959	85	82
1960-I-VIII	79	61
1960-IX-XII	82	89
	80	68
1961	81	79
1962	89	93
		1958 = 100
1963	136	
1964	115	
1965	100	
1966	94	
1967	102	
1968	106	
1969		

Kaynak : «DİE, Aylık İstatistik Bülteni, 1961 - II, 5, 50; Ticaret Bakanlığı Konjonktür ocak - haziran 1967, s, 26; IMF, International Financial Statistics, june ve october 1970» den tarafımızca hesaplanmıştır.

Bu dönemde de gelir ticaret haddi indeksi genel olarak net trampa ticaret haddininkine benzer bir trend gösterdi; fakat yine gelir ticaret haddi net trampa ticaret haddinin altındaydı. Bununla beraber 1954 - 55, 1956 - 57 ve 1961 - 62 yıllarında gelir ticaret haddindeki değişiklikler net trampa ticaret haddininkinden farklılıklar gösterdi. 1954 - 55 te net trampa ticaret haddi indeksi 95 ten 106'ya yükselmesine rağmen gelir ticaret haddi 83 ten 75 e düştü. Çünkü aynı yıl ihracat miktar indeksi 8 den 7 ye indi. 1956 - 57 de tersi oldu; gelir ticaret haddi indeksi yükseldi fakat net trampa ticaret haddi indeksi 105 ten 99'a düştü. 1961 - 62 yıllarında ise her iki indeks birden yükseldi; fakat gelir ticaret haddindeki yükseliş net trampa ticaret haddindeki yükselişten fazla idi. 1948 - 62 dönemi ortalaması olarak ihracat miktar indeksi 76 ve gelir ticaret haddi 71 idi.

Tablo 1 de 1963 - 69 yılları arasındaki net trampa ticaret had-
lride (1958 baz yılı alınarak) görülmektedir. Görüldüğü gibi 1961 -
62'deki hafif bir gelişmeden sonra indeksin azalması devam etmekte,
fakat 1966 - 68 yıllarında indeks tekrar yükselmektedir.

1935 - 69 döneminde dış ticaret yapımız önemli derecede değişmemiştir. Başlıca ihracatımız tarım ürünleri, başlıca ithalatımız ise endüstri mallarıdır. Genel olarak gelişmekte olan ülkeler de tarım malları ihracatçı olmakta, halbuki gelişen ülkeler ise endüstri malları ihraç etmektedir. Genellikle endüstri malları üreticileri ile ilkel mallar (tarım malları) üreticileri arasında ticaret hadlerinin değişimini gösteren belli başlı dört devre vardır.

1940'ın başından 1960'lara kadar sanayi mallarındaki hızlı artış yüzünden o malların fiatları son derece büyük düşüşler gösterdi ve ticaret hadleri ilkel mal üreticileri lehine bir gelişim gösterdi. Bu devreyi takip eden devrede yeni toprakların üretime açılması, ilkel mallar alanına yeni yatırımların yapılması ve 1930 ların büyük depresyonu nedeni ile ilkel mallar arzı son derece büyük artışlar gösterdi; ve neticede ticaret hadleri ilkel mal üreticileri aleyhine döndü.

İkinci dünya harbi ve 1950 - 53 Kore harbi esnasında ilkel mallara karşı talep büyük miktarda arttı, ve ticaret hadleri bir kere daha endüstri malları üreten ülkelerin aleyhine döndü. Fakat bu devreden sonra ticaret hadlerinin az gelişmiş ülkeler (ilkel madde üreticileri) aleyhine dönmeye başladığı müşahade edilmektedir.

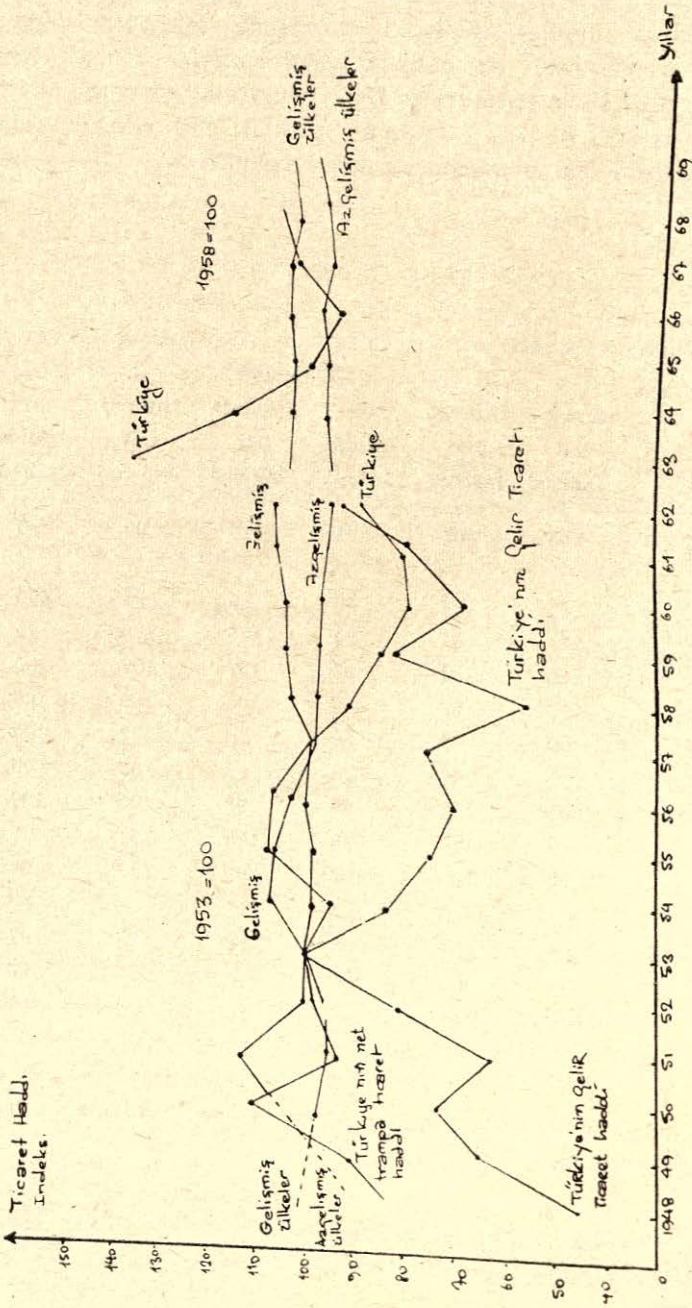
Gelişmiş ve gelişmekte olan (1948 - 67 yılları için) ticaret hadleri tablo 2 A ve 2 B ile şekil 1'de takip edilebilir. Gelişmekte olan ülkelerin ticaret hadleri 1948 - 51 yıllarında lehlerine dönmüş, fakat sonra aleyhlerine bir gelişim göstermiştir. Bu aleyhe gelişme (1954 yılı istisna tutulursa) 1962 yılına kadar devam etti; görüldüğü gibi ticaret hadleri (1963 - 66 ve 1967 - 69) yıllarında da az gelişmiş ülkelerin lehine gelişmeler kaydetmiştir.

TABLO - 2 A

Yıllar	Kalkınan Bölgeler (*)			Az gelişmiş Bölgeler		
	İthalat fiat indeksi	İhracat fiat indeksi	Net trampa tic. haddi	1953 = 100		
				İthalat fiat indeksi	İhracat fiat indeksi	Net trampa tic. haddi
1948	102	104	101	110	99	90
1949						
1950	87	86	98	99	94	106
1951	110	104	94	105	118	112
1952	108	104	97	107	107	100
1953	100	100	100	100	100	100
1954	99	98	98	96	102	106
1955	100	98	98	97	102	105
1956	102	101	99	99	101	102
1957	105	104	98	109	101	98
1958	99	101	102	99	97	98
1959	96	99	104	97	94	97
1960	97	101	104	98	95	97
1961	96	102	106	97	92	95
1962	95	102	107	96	90	94

(*) Kalkınan bölgeler : Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği ve Japonya

Kaynak : United Nations, Yearbooks of International Trade Statistics, Vol - 1959 - 1962. New York 1960 - 64.

Şekil : 1

TABLO 2 B

Yıllar	Kalkınan Bölgeler (*)			Az gelişmiş Bölgeler		
	İthalat fiat indeksi	İhracat fiat indeksi	Net trampa tic. haddi	1958 = 100		
				İthalat fiat indeksi	İhracat fiat indeksi	Net trampa tic. haddi
1963	98	102	104	98	98	100
1964	100	104	104	99	104	105
1965	101	105	104	100	106	106
1966	102	107	105	101	108	107
1967	101	106	105	101	104	103

(*) Kalkınan bölgeler : Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği ve Japonya

Kaynak : IMF, International Financial Statistics, Vol. XXI, N. 6, June 1968, s. 30 - 31

Gelişmiş ülkelerin ticaret hadleri ise 1948 - 51 yıllarında aleyhlerine dönmesine rağmen (1954 ve 1957 yılları istisna tutulursa) devamlı olarak leyhlerine gelişti. Türkiye'nin net trampa ticaret hadlerinin trendi de aşağı yukarı az gelişmiş ülkelerin trendine benzerdir.

3 — İLKELE VE ENDÜSTRİ MALLARI ÜRETEN ÜLKELE- RİN VE TÜRKİYE'NİN TİCARET HADLERİNE TEORİK YAK- LAŞIM

Ticaret hadleri literatüründe ilkel ve endüstri malları üreten ülkelerdeki trend üzerine ampirik çalışmalar olduğu gibi teorik tartışmalarda yapılagelmektedir. Teorik tartışma yapanlardan bazıları ticaret hadlerinin ilkel mal üreten ülkeler lehine gelişeceğini, diğer bazıları ise aksini iddia etmektedir.

Ticaret hadlerinin ilkel mal üreticileri lehine gelişeceğini iddia eden argümanlar başlıca şu noktalarda toplanabilir;

aa) İlkel maddeler üretimindeki azalan verimlerden dolayı bu malların fiyatları uzun dönemde endüstri mallarına nazaran daha

fazla artacak ve ticaret hadleride bu malları üreten ülkelerin lehine geliştirecektir.

bb) Fiyat indeksleri endüstri mallarının kalitesinde meydana gelen değişimleri aksettiremezler ve bu da ilkel madde üreticileri lehine olabilecek gelişmeleri yansıtmaz.

cc) Ticaret hadleri sadece görülebilir ticaret hesabına dayanarak hesaplamak tatmin edici değildir; bütün cari hesap (görünen ve görünmeyen kalemler) dikkate alınmalıdır. Çünkü ulaştırma masraflarındaki azalma, uzun dönem borçların faizlerinin düşüşü ve doğrudan doğruya yapılan yabancı yatırımlardaki kâr transferinde azalma hep ilkel madde üreticileri lehine gelişmiştir. Bu yüzden eğer ticaret hadleri cari hesaptan hesaplıysaydı ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler (ilkel mal üreticileri) lehine dönmekte olduğu müşahade edilebilirdi.

Elbette bir argümanların hepsi tenkit edilebilir. Ülkemiz açısından meseleye bakınca tarımın yeni yeni modernleşmeye başladığı düşünülürse ilk argümanın geçersiz olduğu söylenebilir. Ödemeler dengesinde görünmeyen kalemler toplamı fazla bir yekûn tutmadığı için üçüncü argümanın geçerliliğide şüphelidir. Fakat ikinci argümanın geçerli olduğu düşünülebilir.

Ticaret hadlerinin endüstri malları üreticilerinin lehine geliştiğini ileri süren argümanlar ise,

aa) Sanayi malları imal eden ülkeler üreticilere artışlarını iyi örgütlenmiş işletmeleri ve sendikalar vasıtasıyla kârlara ve ücretlere aksettirirler fiyatları düşürmezler. Halbuki ilkel madde üreticileri arasında terci olmakta ve fiyat düşüşlerine yol açmaktadır.

bb) Konjektür dalgalanmaları sırasında ilkel mal fiyatları aşağı ve yukarı doğru endüstri mallarına nazaran daha büyük dalgalanma gösterirler. Ve aşağı doğru inişte ilkel mal fiyatları yukarı doğru hareket sırasında elde edilen bütün fiyat artışlarını kaybederler (2).

(2) Gerçekten bu argüman «aa» argümanı ile çakışmaktadır. Çünkü ilkel madde fiyatlarının aşağı doğru olan büyük fleksibilitesinin sebebi gelirin (kâr ve ücret) fleksibilitesinin ilkel madde üreticilerinde (endüstri malları üreticilerine göre) daha büyük olmasıdır. (Economic Bulletin for Latin America, Economic Development of Latin America, February 1962'den G. M. MAIER, Leading Issues in Development Economics, Oxford University Press, 1964, s. 339 - 343)

cc) Engel kanunu yüzünden endüstri mallarına olan talep ilkel mallara nazaran gelir seviyeleri arttıkça fazlalaşacaktır. Ayrıca sanayi ülkelerinde teknik değişmeler daha ziyade ticareti kısıtlayıcı yönde gelişmektedir. Örneğin çeşitli tarım mallarının sentetiklerinin yapılmaya başlanmış bulunması gibi.

dd) Sanayi ülkelerindeki monopolcü güçler sanayi mallarının fiyatlarını ilkel mal üreticilerinin aleyhine gelişecek bir şekilde yükseltmektedirler. Ayrıca sanayi ülkelerinin ilkel mal üreticilerine (az gelişmiş ülkelere) açtıkları krediler de «bağlı - kredi» (tied credits) olduğundan sanayi malları fiyatlarını düşürmek bahis konusu olamamaktadır.

ee) Ayrıca zamanının en büyük sanayi mamulleri ihracatçısı olan İngiltere'nin 19. yy. ikinci yarısından 1930 lara kadar olan ticaret hadlerinin % 40 civarında kendi lehine geliştiği görülmüştür.

Bu argümanlara da bir çok tenkitler yöneltilmektedir. Örneğin prodüktivite artışlarının nereye gittiği ülkenin ilkel veya sanayii ürünleri üretmesi ile ilgili değil işgücü ve mal piyasalarının etkinliği ve örgütlenmesi ile ilgilidir; sonra sanayi mallarının flexibilitelerinin aşağı doğru az olması, veya sanayi malları üreten ülkelerde monopolcü güçlerin varlığı pek kesin değildir; Engel Kanunu ticaret hadlerini gelişen ülkeler aleyhine çevirse bile sanayi ürünleri arzı da son derece hızla artmakta olduğundan nisbi fiyatlar sanayi ürünleri üreten ülkeler lehine olmayabilmektedir. Ayrıca sanayi ülkelerindeki teknik değişmeler ticaret kısıtlayıcı olsa bile az gelişmiş ülkelerde de ithal ikame sanayileri son derece hızla gelişmektedir. İngiltere'nin ticaret hadleri içinde şöyle denilmektedir; İngiltere'nin ithal malları fiyatları C.I.F. değerdedir. İhracat fiyatları ise F.O.B. dur. Böylece ulaşım masraflarındaki son derece büyük azalma ithal malları fiyatlarını olduğundan daha az göstermiştir. Belkide bu malların fiyatları ihraç eden ülke limanlarında artmıştır. Aynı şekilde belkide İngiltere'nin ihracat fiyatları bu malları ithal eden ülkeler açısından düşmüş olabilir. (F.O.B. değerleri yükselmiş olsa bile). Bundan başka İngiltere'nin ithalatının bütün ilkel mal üreten ülkelerin ihracatlarını temsil edemeyeceğide açıktır.

Bu tenkitlerin ışığı altında teorik bakımdan da ülkemizin ticaret hadlerinin de aleyhte bir seyir takip ettiği söylenebilir; Çünkü bilindiği gibi sendikalar ancak 1964 yılından sonra kurulmuştur. Tarımda fiyat dalgalanmaları büyüktür; ihracatımız bir kaç tarım

maddesine dayanmaktadır; ithal kredilerinin büyük kısmı bağlı kredi durumundadır ve kalkınmamız için de yatırım malları ithali zorunludur.

4 — TİCARET HADLERİ, ÖDEMELER BİLANÇOSU VE İKTİSADİ KALKINMANIN KARŞILIKLI ETKİLERİ

Eğer iktisadi kalkınmayı toplam milli gelirdeki artış olarak tanımlarsak teknik gelişmenin veya üretim unsurlarındaki artışlar (marjinal etkinliklerine bağlı olarak) kalkınmayı sağlayabilirler⁽³⁾. Kısaca $Y = f(C, L, N, T)$ şeklinde ifade edilebilir. Burada Y toplam üretimi, C sermayeyi, L işgücünü, N toprağı, T de teknik gelişmeleri göstermektedir. Bununla beraber N sabit bir faktördür ve az gelişmiş ülkeler için L nin bol olduğu düşünülebilir (Fakat bu ülkelerde kalifiye işgücünün kıt olduğu da açıktır.) Bu yüzden Y sadece C ve T'ye bağlıdır. Ayrıca az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin teknolojilerini adapte etmeye çalıştıklarından T de bu ülkeler için önemli değildir. Bu yüzden basit üretim fonksiyonu $Y = f(C)$ ve kalkınma

$$\text{hızı ise } \frac{\Delta Y}{Y} = f\left(\frac{\Delta C}{C}\right) \text{ şeklinde yazılabilir.}$$

Arzu edilen kalkınma oranlarına erişebilmek için sermaye/hasıla oranlarına göre tasarruflar yatırımlara dönüştürülmelidir. Az gelişmiş ülkelerde yatırım malları kalkınma için stratejik öneme haiz olmalarına rağmen ülkelerin kendilerince üretilememektedirler. Bu yüzden bu tip malların ithali ve tasarrufların bir kısmı ayrılmalıdır. Devlet Planlama Teşkilatının bir çalışması yatırım malları ithalatının toplam ithalata oranının 0,33 olduğunu göstermektedir. Ve İkinci Beş Yıllık Plan döneminde sermaye/hasıla oranında 3.2 ve kalkınma hızında % 7 olarak tesbit edildiğine göre, toplam yatırımlar gayrisafi milli ürünün % 22.7 si, yurtiçi tasarruflar % 20.8 i ve dış tasarruflar ise % 1.9 unu teşkil edecektir (3). Yatırım malları ithalatı toplam yatırımların % 33 ü olduğundan, gayrisafi milli hasılanın % 5.6 sı (yani toplamı yurtiçi tasarrufların % 26 sı) sermaye mallarının ithaline hasredilmesi gerekmektedir.

(3) Tabii sosyal ve politik unsurlar hariç tutulmaktadır.

a) Ticaret hadleri ve iktisadi kalkınma

Açıklandığı gibi net trampa ticaret haddi ihracat ve ithalât fiyatlarının bir fonksiyonudur. Eğer ihracat fiyatları yükselirse ticaret haddi lehe dönecek, yahut ithalat fiyatları yükselirse ticaret haddi aleyhe dönecektir. Elbette ihracat ve ithalat fiyatlarının düşmesi halinde durum tersine dönecektir. İthalat ve ihracat fiyatları dünya arz ve talep şartlarına göre tayin edildiğinden bir ülke açısından fiatı etkileyebilmek o ülkenin dünya piyasasındaki payına bağlıdır. Eğer payı dünya fiyatlarını etkileyecek kadar genişse yurtiçinde ihracat ve ithalat fiyatlarını etkileyebilecek herhangi bir sebebin oluşması ilgili ülkedeki ve dünya piyasasındaki ithal ve ihraç edilebilir malların talep ve arz elastikiyetlerine göre (etkinin çeşidine göre gelir veya fiat elastikiyeti) dünya fiyatlarını değiştirebilir. Değişmeler devaluasyondan, gümrük tarifeleri konulmasından, borç ve bağış transferlerinden, ve ekonominin büyümesinden gelebilir.

Ticaret hadleri üzerine iktisadi kalkınmanın etkisi gelir ve üretim artışı şeklinde kendini gösterebilir. (İhracata dönük veya ithal ikamesi kalkınma oluşuna göre). Bu iki etki bir ekonomi içerisinde aynı zamanda meydana geldiğinden ihracata dönük iktisadi kalkınma ticaret hadlerini aleyhe döndürür (yani ihracat arzının pozitif kalkınma elastikiyeti). Bununla beraber yurtdışı arz ve talep şartlarının sabit olduğu varsayılırsa ve ülkedeki ihraç edilebilir mallar talebinin gelir elastikiyeti yeteri kadar yüksekse yurtiçi piyasada ihraç edilebilir mallar talebi artabilir ve dış aleme ihracat ve ithalat talebi azalabilir (yani ihracat arzının negatif kalkınma elastikiyeti). Böylece ticaret hadlerini aleyhe döndürmesi lazım gelirken ihracata dönük kalkınma ticaret hadlerini lehe çevirebilir. Bunun olabilmesi için ithal mallarının aşağılık mal olması lazım geldiği açıktır.

Benzer düşünceler ithalata dönük kalkınma içinde yapılabilir.

Normal olarak ithalata dönük iktisadi kalkınma ithalatı azaltarak ve ithal fiyatlarını düşürerek ticaret hadlerini lehe çevirir (ithalat talebinin negatif kalkınma elastikiyeti). Bununla beraber eğer ithal edilebilir mallar talebinin gelir elastikiyeti kalkınmanın ithalat ikame etkisini ortadan kaldıracak kadar yüksekse, ticaret hadleri kötüleşebilir (ithalat talebinin pozitif kalkınma elastikiyeti). Açık-tır ki böyle olabilmesi için ihracatın aşağılık mallardan teşekkül etmiş olması lazım gelecektir.

Ülkenin dünya piyasasındaki payı dünya fiatlarını etkilemeyecek kadar küçükse iktisadi kalkınma, kalkınma oranı (ithalat ikamesi yahut ihracata dönük) ve ihraç edilebilir mallar ve ithalat talebinin gelir elastikiyetleri ne olursa olsun, ticaret hadlerini etkileyemez.

Dünya ticaret toplamı içerisinde ithalat ve ihracatımız çok küçük bir paya sahiptir. Tablo 3 ve 4 ten takip edileceği gibi ülkemizin ihracatı 1950 - 66 yılları arasında dünya toplamı içerisinde % 0.2 ve % 0.5 oranlarında paya sahiptir (ortalama olarak % 0.3). Aynı yıllar içerisinde ithalatımızın payı ise % 0.2 ve % 0.7 arasında değişmektedir (ortalama olarak % 0.4). Türkiye'nin dünyadaki payı olarak bu ortalamalar kriter olarak alınır, % 7 kalkınma oranında ithalata dönük bir kalkınma (kalkınmanın gelir etkisini sıfır varsayarak) dünya ithalatını sadece % 0.028 oranında azaltacaktır; ve dünya ithalat talebinin fiat elastikiyetinin birim elastikliğe sahip olduğu varsayılırsa % 7 lik ithalata dönük bir kalkınma oranı dünya ithal fiatlarını ancak % 0.028 oranında düşürecektir. Aynı şekilde Türkiye'nin dünya ihracatındaki payı % 3 kadar olduğundan % 7 oranındaki ihracata dönük bir kalkınma dünya ihraç mallarını fiatlarını ancak % 0.021 oranında azaltacaktır. Görüldüğü gibi ihraç malları fiatlarına olan etki ithalat fiatlarına olan etkiye göre daha düşüktür.

Bununla beraber bir ülkenin ithalat ve ihracatı dünya piyasasında önemli payı olan bir kaç malı kapsıyorsa ithalat veya ihracata dönük kalkınma (o mallar için) ticaret hadlerine etki edebilir. Fakat ülkemiz açısından bu durumda şüphelidir.

Şöyleki, ülkemizin 1955 - 66 yılları arasında iki ana ihraç malı pamuk ve tütündü. Aynı yıllar ortalaması olarak pamuk ihracatımızın % 16,1, tütün % 25,9 nu kapsıyordu. Bu yıllarda ortalama olarak ülkemizin ortalama pamuk ihracatı dünya toplamının % 2.8 ini, tütün ihracatımız ise % 7 sini teşkil etmekteydi (Tablo 5, 6, 7). Eğer % 7 oranında ihraç yönlü bir kalkınma olsaydı, bu dünya pamuk arzını % 0,196 ve dünya tütün arzını ise % 0,49 oranında artıracaktı. Kalkınmanın gelir etkisini bir tarafa bırakıp, tütün ve pamuk arzının fiat elastikiyetini birim olarak alırsak, arzların yukarıdaki oranlarda artması dünya piyasasında pamuğun fiatının % 0,196

(4) Second Five Year, Development plan, s. 82 ve Strategy and Objectives of the Second Five Year, Development plan, s. 8

ve tütün fiyatının ise % 0,49 azalması demektir. Bu fiyat değişmelerinin ülkemizin ticaret hadlerini aleyhimize döndürme etkileri sadece % 0.031556 pamuk için, ve % 0,12691 tütün içindir.

Sanayi malları ithalatımız için durum yine aşağı yukarı aynıdır. 1955 - 66 yıllarında sanayi malları ithalatı ortalama olarak toplam ithalatımızın % 57 sini kapsamaktaydı; aynı yıllar ortalaması olarak sanayi ürünleri ithalatımız 11 ileri sanayi ülkesinin toplam sanayi ürünleri ihracatının % 5 kadardı. (ABD, İngiltere, Batı Almanya, Fransa, Japonya, Belçika, Kanada, İtalya, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İsveç). Tablo 8 de toplam ithalatımız ve sanayi ürünleri ithalatımız ile, Tablo 9 da 11 ülkenin sanayi ürünleri ihracatı içindeki ithal payımız görülmektedir.

TABLO 3

Yıllar	Dünya İthalatı (Cif)	Dünya İhracatı (Fob)
1950	59.000	56300
1951	80.900	76100
1952	79.600	73000
1953	75.900	74100
1954	79.200	76900
1955	88.600	83700
1956	97.400	92900
1957	107.200	99800
1958	114.100	108100
1959	121.400	115700
1960	135.500	128100
1961	141.000	134100
1962	149.800	141600
1963	162.400	154100
1964	181.900	172500
1965	197.500	186600
1966	215.800	203800

Kaynak : U.N., Yearbooks of International Trade Statistics, Vol. 1953, 1956, 1960, 1962 ve 1966, New York

TABLO 4

(Milyon Dolar)

Yıllar	(1) Dünya		(1) Dünya	
	Türkiye'nin toplamındaki İthalatı (Cif)	Payı (%)	Türkiye'nin toplamındaki İhracatı (Fob)	Payı (%)
1950	286	0,4	263	0,4
1951	402	0,4	314	0,4
1952	556	0,6	363	0,5
1953	533	0,7	396	0,5
1954	478	0,6	335	0,4
1955	498	0,5	313	0,3
1956	407	0,4	305	0,3
1957	397	0,3	345	0,3
1958	315	0,2	247	0,2
1959	470	0,3	354	0,3
1960	468	0,3	321	0,2
1961	510	0,3	347	0,2
1962	622	0,4	381	0,2
1963	688	0,4	368	0,2
1964	537	0,3	411	0,2
1965	573	0,3	465	0,2
1966	718	0,3	490	0,2
Ortalama		0,4		0,3

Kaynak - Maliye Bakanlığı Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Para Fonu Departmanından elde edilmiştir.

(1) Tarafımızca hesaplanmıştır.

TABLO 5

(Türkiye; Milyon TL.)

Yıllar	Toplam İhracat (1)	Pamuk ihrac. (1)	Toplam için. % (2)	Tütün ihracatı (1)	Toplam iç. % (2)
1955	877,37	128,16	14	249,21	28,4
1956	853,97	73,82	8,6	261,93	30,6
1957	366,71	116,04	12	388,93	40,4
1958	692,26	62,74	9	235,87	34
1959	994,32	152,26	14,3	257,00	25,7
1960 (*)	2886,57	414,69	14,3	589,04	20,3
1961	3120,57	503,11	16,1	784,65	25,1
1962	3430,68	562,37	16,3	865,50	25,2
1963	3312,78	705,57	21,2	600,80	18,4
1964	3636,94	793,79	21,4	811,18	21,9
1965	4130,30	884,49	21,1	805,72	19,5
1966	4414,57	1140,03	25,8	968,00	21,9
Ortalama			16,1		25,9

Kaynak - (1) UN, Yearbooks of International Trade Statistics, Vol, 1956, 1960, 1962 ve 1966, New York

(2) Tarafımızca hesaplanmıştır.

(*) 1960 tan önce resmi döviz kuru 1 dolar = 2.80 TL.

1960 tan sonra 1 dolar = 9,08 TL. idi.

TABLO 6

(Bin Ton Olarak)

	Dünya Pamuk İhracatı Toplamı (1)	Türkiye'nin Pamuk İhracatı (1)	Türkiye'nin Payı % (2)
1959	2716	52,2	1,8
1956	3176	34,6	1
1957	3413	60,6	1,7
1958	3008	34,5	1,1
1959	3245	97,5	3
1960	3889	80,0	2
1961	3699,89	89,71	2,4
1962	3387,73	104,75	3
1963	3714,73	134,93	3,6
1964	3891,54	151,61	3,9
1965	3717,38	175,33	4,7
1966	3923,82	236,24	6
Ortalama			2,8

Kaynak - (1) FAO of the UN, Trade Yearbooks, Vol 1959, 1961, 1967, Rome
 (2) Tarafımızca hesaplanmıştır.

TABLO 7

(Bin Ton Olarak)

Yıllar	(1)	(1)	(2)
	Dünya Tütün İhracatı Toplamı	Türkiye'nin Tütün İhracatı	Türkiye'nin Payı %
1955	707	60,0	8
1956	746	60,7	8
1957	795	88,5	11
1958	766	56,1	7
1959	771	66,8	8
1960	800	58,0	7
1961	967,546	88,435	8
1962	859,546	90,684	8
1963	894,323	44,604	5
1964	1004,934	56,991	5
1965	963,166	68,986	7
1966	972,422	85,219	8
Ortalama			7

Kaynak - (1) FAO of the UN, Trade Yearbooks, Vol 1959, 1961, 1967, Rome

(2) Tarafımızca hesaplanmıştır.

TABLO 8

(Türkiye; Milyon TL. olarak)

Yıllar	Toplam İthalat	Sanayi Malları	Toplam İçinde %
1955	1393,30	916,61	65
1956	1140,54	769,31	51
1957	1111,95	574,65	51
1958	882,27	488,76	55
1959	1239,43	755,77	60
1960 (*)	4213,57	2768,31	65
1961	4585,13	2609,68	59
1962	5599,90	3225,73	57
1963	6216,05	3662,28	58
1964	4878,04	2948,72	60
1965	5193,33	2992,20	57
1966	6521,88	3976,59	60
Ortalama			57

Kaynak - (1) UN, Yearbooks of International Trade Statistics, Vol. 1956, 1960, 1962 ve 1966, New York.

(2) Tarafımızca hesaplanmıştır.

(*) 1960 tan önce resmi döviz kuru 1 dolar = 2.80 TL.

1960 tan sonra 1 dolar = 9,08 TL. idi.

TABLO 9

(Milyon Dolar Olarak)

Yıllar	(1)	(2)	(3)
	Sanayi Malları İhracat Toplamı (*)	Türkiye'nin Sanayi Malları ithalatı	Türkiye'nin Payı %
1955	35,62	0,32	0,9
1956	40,68	0,26	0,6
1957	44,71	0,20	0,4
1958	43,88	0,17	0,3
1959	47,02	0,26	0,5
1960	54,02	0,30	0,5
1961	56,54	0,29	0,5
1962	60,34	0,35	0,5
1963	65,25	0,40	0,6
1964	74,32	0,32	0,4
1965	83,09	0,33	0,4
1966	93,12	0,44	0,4
Ortalama			0,5

Kaynak - (1) UN, Monthly Bulletin of Statistics, June 1966 ve June 1969

(2) UN, Yearbooks of International Trade Statistics Vol. 1956, 1960, 1962 ve 1966 New York'tan alınarak dolara çevrilmiştir.

(3) Tarafımızdan hesaplanmıştır.

(*) ABD, Batı Almanya, İngiltere, Fransa, Japonya, Belçika, Kanada, İtalya, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İsveç.

TABLO 10

Türkiye'nin İthalatı
(Bin Dolar Olarak)

Ülkeler	1959		1966	
	Değer	%	Değer	%
1 — AET	157111	33,4	236471	32,9
Batı Almanya	84737	17,8	112696	15,7
Belçika	8307	1,8	10809	1,5
Lüksemburg	65	0,0	—	—
Fransa	17245	3,7	43327	6,0
İtalya	33511	7,1	53806	7,5
Hollanda	14186	3,0	15831	2,2
2 — EFTA	88966	18,9	126553	17,6
Avusturya	15499	3,3	10781	1,5
Danimarka	3107	0,7	3047	0,4
İngiltere	51496	11,0	78741	11,0
Portekiz	674	0,1	2104	0,3
İsveç	3526	2,0	10354	1,4
İsviçre	6743	1,4	1855	2,6
Norveç	1921	0,4	2371	0,4
3 — Dolar Bölgesi	123943	24,4	175442	24,4
ABD	123545	26,3	172598	24,0
Kanada	369	0,1	2788	0,4
Diğerleri	29	0,0	56	0,0
4 — Sterlin Bölgesi	26475	5,6	22103	3,1
5 — Diğerleri	73487	15,7	157700	22,0

Kaynak - Ticaret Bakanlığı, Konjonktür, Ocak 1968 Ankara'dan tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablo 10 dan görüleceği gibi toplam ithalatımızın dörtte üçü bu 11 ülkeden (Japonya hariç) gelmekteydi. (1959 da % 74,2, 1966 da % 72,3). Bu şartlar altında ve yukarıdaki varsayımlar kabul edilirse ülkemizde oluşacak % 7 oranında bir ithal ikamesi kalkınma sanayi ürünleri fiyatlarını dünya piyasasında % 0,035 oranında düşürecek ve ticaret hadlerini % 0,01995 oranında lehimize geliştirecekti.

Gerçekten % 0.028, % 0,021 yahut % 0,031556, % 0,12691 ve % 0,01995 oranındaki değişimler çok küçük değişimlerdir ve zaten yukarıda alınan örneklerde aşırı varsayımlara dayanmaktadır. Bu yüzden ülkemizde vuku bulabilecek ihraç yönlü veya ithal - ikamesi kalkınmaların ticaret hadlerimize önemli hiç bir etkisi olmayacağı açıktır.

Görüldüğü gibi iktisadi kalkınmanın ticaret hadlerine etkisi pek önemli değildir, fakat bunun tersi yani ticaret hadlerindeki değişimlerin iktisadi kalkınmaya etkisi önemli olabilmektedir. Az gelişmiş ülkeler kalkınmaları için önemli stratejik yatırım malları ithaline muhtaçtırlar; bu yüzden ticaret hadlerindeki değişimler ithal kapasitelerini artırıp, azaltarak (dolayısıyla yatırım malları ithalatını) kalkınmaya hız verebilir veya yavaşlatırlar.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi ülkemizin ticaret hadleri 1935 - 69 yılları arasında aleyhe dönmüştü. Bu dönüş kalkınma çabalarımıza da bazı ölçülerde engel olmuştur. İndeks sayıları yardımıyla ithal ve ihraç fiyatlarındaki değişimlerin etkilerini göstermek mümkündür. 1938 ve 1947 yıllarında ticaret dengemiz aşağıdaki gibidir.

1000 TL.

Yıllar	İthalâtın gerçek	İhracatın gerçek	Denge
	Değeri	Değeri	
1938	144 948	149 832	— 4884
1947	625 248	685 008	— 59760

Kaynak : DİE, Aylık İstatistik Bülteni, 1969, s - 50.

Cari yıl ağırlıklı bir formül kullanmak suretiyle fiyat hareketleri nedeniyle görünebilir kalemler dengesindeki değişimler incelenebilir;

Bu formül (5)

$$V_x \left(1 - \frac{1}{P_x}\right) - V_m \left(1 - \frac{1}{P_m}\right) \text{ dir.}$$

Burada

V_x = Cari yıldaki ihracatın gerçek değeri

V_m = Cari yıldaki ithalatın gerçek değeri

P_x = Cari yıl ağırlıklı ihracat fiyat indeksi

P_m = Cari yıl ağırlıklı ithalat fiyat indeksi

göstermektedir.

1938 baz yılı olduğuna göre, ve cari yıl ağırlıklı

Yıl	Ihracat fiyat indeksi	ithalat fiyat indeksi
1947	458	485

Kaynak - D.I.E. Aylık İstatistik Bülteni, 1969 - II, s. 50

Buradan,

$$625248 \left(1 - \frac{1}{4,58}\right) - 685009 \left(1 - \frac{1}{4,85}\right)$$

ve netice - 55 038,27 bin TL. olarak elde edilir. Yukarıda görüldüğü gibi aynı yıllar içerisinde ödemeler dengesi açığı - 54876 bin TL. idi. Öyle ise 1938 den 1947 ye kadar ihracatın nisbi olarak ithalattan fazla artması neticesi 162,27 bin TL. ödemeler dengesi açığı kapatılmıştır. Eğer ithal ve ihraç fiyatları istikrarlı olup değişmemiş ol-

(5) R.G.D. Allen ve J. Edvard Ely (Ed), International Trade Statistics, New York, London 1953'ün içinde R.G.D. Allen, Indeks Numbers of Volume and Price, s. 186 - 212.

Makalenin güzel bir tercümesi için bkz; Çev. : Dr. Necla Çömlekçi, Dış Ticaret Hacim ve Fiyat Endeksleri, Eskişehir İ.T.İ.A. Dergisi, Haziran 1968, s. 56 - 90

saydı, ticaret dengesindeki aleyhte gelişme sadece 4.721,73 bin TL. olmuş olacaktı.

Aynı şekilde ithal ve ihrac fiatlarının ticaret dengesi üzerindeki etkileri 1962 yılı içinde hesaplanabilir. Bazı yıl 1953 dür ve veriler de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Yıllar	İhracat Değeri	İthalat Değeri	Denge	İhracat fiat indeksi	İthalat fiat indeksi
1953	1.108.971	1.491.093	382.122	100	100
1962	1.430.777	5.599.802	2169.025	296	364

Kaynak - Konjonktür, Ocak - Haziran 1968, s. 26

Aynı metod uygulanarak neticenin (—) 1.789.665 bin TL. olduğu görülür. Yani eğer ihrac ve ithal fiatları değişmeseydi 1962 deki ticaret dengesi 379.360 bin TL. olacaktı. Çünkü ihracatın ithalata göre daha fazla artmasından dolayı 1953 ten 1962 ye ticaret dengesinde 2.762 bin TL. lehe gelişme olmuştu.

1962 yılında yatırım malları ithalatı 2.520.236 bin TL. ve toplam yatırım harcamaları (Kamu ve Özel) 5.100.00 bin TL. olduğundan fiat hareketleri yüzünden ticaret dengesinde meydana gelen aleyhte değişme yatırım malları ithalatının % 70 i kadardı. Eğer ithal ve ihrac malları fiatları istikrarlı olsaydı, aynı ihracat miktarı ile 1962 yılında ekonomik büyüme oranı artırılabilirdi. Yani 1962 yılında kalkınma oranı % 6 idi; ve eğer yurtiçi tasarruflarda % 70 artırılabilse idi, iktisadi büyüme oranı % 6 yerine % 10,2 olmuş olacaktı (% 70 daha fazla); fakat ekonomide bulunan diğer tıkanıklıklar (bottlenecks) (bilhassa yurtiçi tasarruflarının artma ihtimali) birçok zorluklar yaratabilecektir. Bununla beraber hiç olmazsa toplam tasarruflar bir dereceye kadar artmış olacaktı.

1967 yılındaki durumda aşağıdaki gibidir;

Yıllar	İhracat Değeri	İthalat Değeri	Denge	İhracat fiat indeksi	İthalat fiat indeksi
1958	692.358	822.275	—189.917	100	100
1967	4.107.007	6.216.794	1.517.787	163	163

Kaynak - Konjonktür, Ocak - Haziran 1968, s. 26

Aynı formül uygulanarak ithalât ve ihracat fiyatlarındaki de-
ğişmelerden dolayı ödemeler dengesinde olan aleyhe gelişme
-- 585.003 bin TL. bulunur. Eğer fiyatlar istikrarlı olsa idi dış tica-
ret dengesi açığı — 927.784 bin TL. olmuş olacaktı; çünkü ithalat
artışı yüzünden zaten ödemeler dengesinde 737.867 bin TL. lık bir
aleyhe gelişme vardı (6).

b) Ticaret hadleri ve ödemeler dengesi

Ticaret hadlerinin iktisadi kalkınmaya etkisi ödemeler dengesi
yolu ile olmaktadır. Ödemeler dengesinin lehe veya aleyhe gelişmesi
ithalat, ihracat ve görünmeyen kalemlerin değerine bağlıdır. Yani
ödemeler dengesini $B = Q_e P_e - Q_i P_i + I$ şeklinde formüle etmek
mümkündür ($B =$ Cari işlemler dengesi, $Q =$ Miktar, $P =$ Fiyat,
 $i =$ İthalat, $e =$ İhracat, $I =$ Görünmeyen kalemler dengesi). Böy-
lece Q_e , N (net trampa ticaret haddi) ve I deki artışlar B 'yi lehe, fa-
kat Q_i deki artışlar ise aleyhe geliştirir. Diğer taraftan teorik olarak
düşünülürse ödemeler bilançosundaki lehte ve aleyhte gelişmeler
milli gelirdeki değişmelerle ilgili olduğundan bu değişmelerin ticaret
hadlerine etkisi olacağıda açıktır. Bununla beraber bu tesir lehte ve
aleyhte olan gelişmenin büyüklüğüne ve ülkedeki ihraç ve ithal edi-
lebilir mallar talebinin gelir elastikiyetlerine ve ülkenin ithalat ve
ihracatının dünya piyasasındaki payına bağlıdır. (Yani ödemeler
dengesindeki değişmelerin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri ikti-
sadi büyümenin sebep olduğu gelir değişmelerinin ticaret hadlerine
etkisine benzetilebilir). Ülkemizin dünya piyasasında küçük bir pa-
yı olduğundan ödemeler dengesindeki değişmelerin ticaret hadlerine
etkisi önemli değildir; fakat ticaret hadlerindeki lehe veya aleyhe
gelişmelerin ödemeler dengesine etkisi önemli olabilir.

c) Ödemeler bilançosu ve iktisadi kalkınma.

İktisadi kalkınma da ödemeler bilançosuna ithal ve ihraç mal-
ları fiyat ve miktarlarını değiştirmek, görünmeyen kalemlerde geli-
şmeler meydana getirmek suretiyle etkileyebilir. Yukarıdaki değinil-
diği gibi eğer ülke dünya piyasasında küçük bir paya sahipse bu et-
ki daha ziyade miktarlardaki değişmelerden gelebilir. Fakat genel
olarak az gelişmiş ülkelerde ulaştırma ve sigorta v.s. hizmetlerindeki

(6) Fiyat indeksleri ve ticaret haddi hesapları tam gerçeği yansıtmadığından,
bu yaptığımız hesaplamaların sadece kaba bir yaklaşım olduğu açıktır.

yetersizlikler yüzünden ödemeler bilançosunda karşılaşılan güçlükleri gidermekte görünmeyen kalemlerdeki gelişmelerin de gerekli olduğu açıktır.

Bilindiği gibi az gelişmiş ülkelerin döviz kazançları sınırlıdır ve yatırım malları ithali ise kalkınmaları için zorunludur; bu yüzden kalkınmamızın arttırılmasının istenmesi ithalatı arttıracığından ödemeler dengesini aleyhte geliştirebilir. Örneğin, 1950 - 69 yılları arasında ithalatımız artmasına ve görünmeyen kalemlerde önemli gelişmeler olmasına rağmen yatırım malları ithalatı cari işlemler dengesini aleyhe döndürmüştür. Örnek olarak 1970 ödemeler bilançosu projeksiyonları alınabilir (Tablo 11). Bu yıl için ithalat 973 milyon dolar ve açık ise 235 milyon dolar olarak planlanmıştı. Yıllık ortalama kalkınma hızında % 7 ve yatırım malları ithalatının toplam ithalata oranı 0,33 olarak planlandığından, eğer kalkınma oranı % 3,5 olarak planlanmış olsaydı, planlanan yatırım miktarının yarısı bu büyüme oranını elde etmeye kafi gelecekti. Ve cari işlemler dengesinde de 237 milyon dolarlık açık yerine sadece 70 milyon dolarlık açık görünecekti. Bununla beraber, daha küçük bir kalkınma oranı öngörüldüğünden ihracat miktarı ve görünmeyen kalemlerdeki gelişmelerin daha düşük tutulması gerekecek ve açık 70 milyon dolardan daha fazla planlanabilecekti. Fakat her halükârda açığın 237 milyon dolardan küçük olacağı açıktır.

TABLO 11

1970 YILI ÖDEMELER BİLANÇOSU PROJEKSİYONLARI CARİ HESABI

A) Dış ticaret dengesi	— 360
1) İthalat	— 973
2) İhracat	615
B) Görünmeyen kalemler dengesi	115
1) Faiz ödemeleri	— 55
2) Turizm ve seyahat	22
3) Kâr transferleri	— 31
4) İşçi dövizleri	160
5) Diğerleri	19
C) NATO Enfrastruktür	10
Cari kalemler dengesi	— 235

Kaynak - Second Five Year, Development Plan, Ankara 1969, s. 105

Ödemeler dengesindeki aleyhte gelişmelerin de yatırım malları ithalatında güçlükler yaratarak iktisadi kalkınmayı güçleştirmesi de muhtemeldir. Bundan dolayı bazı iktisatçılar az gelişmiş ülkelerin ihracatları artırma ve döviz elde etmede birçok güçlüklerle karşılaşmalarını belirtmekte, ve yatırım malları ithal edemedikleri için de iktisadi büyümeleri engellenmektedir demektedirler. Bu takdirde belki dış yardım ve krediler tıkanıklığın giderilmesine yardımcı olabilecektir.

Görüldüğü gibi ticaret hadlerinin tek bir tanımı yoktur. İndeks sayılarının taşıdığı istatistiki mahzurlara ve ayrıca ülkemiz için ele alınan indeks sayılarının da kesinlik taşınmasına rağmen; 1935 - 69 döneminde net trampa ve gelir ticaret hadlerinin ülkemiz aleyhine döndüğü söylenebilir.

Dünya piyasasında küçük bir payı olan kalkınmakta olan bir ülkede (ülkemiz gibi) kalkınmanın ve ödemeler dengesindeki değişmelerin ticaret hadlerine etkisi önemsizdir, fakat ticaret hadlerindeki değişmelerin kalkınmaya ve ödemeler bilançosuna etkisi önemli olabilir. Tek bir ülkenin ticaret hadlerine etkisi çok güç olduğundan, ülke kendi kendine ticaret hadlerini düzeltmek için herhangi politika takip edemez (Belki bir grup ülke takip edebilse bile). Bununla beraber eğer ülke ilkel madde üreten bir ülke ise ve ticaret hadlerine aleyhe dönüyorsa, ithal - ikame endüstrisi kurma politikası ve ihracat yapısını değiştirmek faydalı olabilir. Fakat esas sorunun kalkınma hızı ile ödemeler bilançosu problemleri arasında olduğu açıktır. Bilindiği gibi az gelişmiş bir ülke için ödemeler dengesi problemleri kalkınma yetersizlikleri ile ilgilidir. Bu yüzden önceliğin kalkınma hızına verilebileceği, ve ödemeler bilançosu problemleri çözümünün de uzun döneme bırakılabileceği düşünülebilir.

İTHALAT VE İHRACAT FİYAT VE HACMI İNDEKSLERİ

Çeşit	Hacım	Fiyat
I — Sabit Baz Yılı İndeks Sayıları		
1) Baz Yılı Ağırlıklı (Las Peyres)	$V_1 (0_1n) = \frac{\sum P_0 q_n}{\sum P_0 q_0}$	$P_1 = (0_1n) = \frac{\sum P_n q_0}{\sum P_0 q_0}$
2) Cari Yıl Ağırlıklı (Paashce)	$V_2 (0_1n) = \frac{\sum P_n \cdot q_n}{\sum P_n \cdot q_0}$	$P_2 (0_1n) = \frac{\sum P_n \cdot q_n}{\sum P_0 \cdot q_n}$
3) Karışık Ağırlıklı (Fisher)	$V_3 (0_1n) = \sqrt{V_1 \cdot V_2}$	$P_2 (0_1n) = \sqrt{P_1 \cdot P_2}$
II — Zincirleme İndeks Sayıları		
1) Basit Zincirleme İndeks	$V' (n-1, n) = \frac{\sum P_{n-1} q_n}{\sum P_{n-1} \cdot q_{n-1}}$	$P_1 (n-1, n) = \frac{\sum P_n \cdot q_{n-1}}{\sum P_{n-1} \cdot q_{n-1}}$
2) Cari Yıl Ağırlıklı Zincirleme İndeks	$V_2 (n-1, n) = \frac{\sum P_n \cdot q_n}{\sum P_n q_{n-1}}$	$P'_2 (n-1, n) = \frac{\sum P_n \cdot q_n}{\sum P_{n-1} \cdot q_n}$
3) Karışık Ağırlıklı Zincirleme İndeks	$V'_3 (n-1, n) = \sqrt{V'_1 V'_2}$	$P'_3 (n-1, n) = \sqrt{P'_1 \cdot P'_2}$

1963 = 100

Yıllar	İtracat Fiat indeksi	İthalat Fiat indeksi	İhracat Hac. İndek.	Net Trampa Tic. Haddi	Gelir Ticaret Haddi
1951	118				
1952	108				
1953	101				
1954	103				
1955	106				
1956	104	90	69	127	88
1957	108	95	97	113	98
1958	102	99	79	103	81
1959	92	94	101	97	98
1960	82	93	95	88	83
1961	79	93	102	84	86
1962	82	92	117	89	104
1963	100	100	100	100	100
1964	95	100	112	95	107

Kaynak : H. Çetin - Ü. Egeci, Türkiye Ticaret Hadleri, DPT, Ankara 1965
Görüldüğü gibi 1960 - 61 yılları istisna tutulursa bu ticaret hadleri ile makalemizde bulunan ticaret hadlerinin aynı yönde değişmeler kaydettiği açıktır.

- 1) Bauer, P.T. A Note on the Capacity to Import and Economic Development, *Economic Journal*, June 1961, pp. 442 - 446
- 2) Bauer, P.T., *International Development Policy: Two Recent Studies*, *The Quarterly Journal of Economics*, August 1968, pp. 474 - 497
- 3) Kindleberger, C.P., *International Economics*, Third Edition, Homevood, Illinois, 1963
- 4) Kindleberger, C.P., *The Terms of Trade and Economic Development*, *Review of Economic and Statistics*, February 1958, pp. 72 - 90
- 5) Rostow, W.W., *The Terms of Trade in Theory and Practice*, *Economic History Review*, 1950, Volume III No. 1, pp. 1 - 20
- 6) Nurkse, R., *Internal Growth and External Solvency; Conflicting Needs of home Investment and the Balance of payments*, *Bulletin of the Oxford University of Statistics*, 1955, pp. 38 - 50
- 7) Harrod, R. and Hauge, O. (Edited By) *International Theory in a Developing World*, London 1963
- Maizels, A, *Recent Trends in World Trade*, pp. 31 - 53
- Trends in the Terms of Trade and Their Repercussions on Primary Products, pp. 52 - 96
- 8) Robinson, E.A.G. (Edited By), *Problems in Economic Development*, London - New York 1966
- Lewis, W.A., *Economic Development and World Trade*, p. 483
- Dantwala, M.L. *Commodity Terms of Trade of Primary Producing Countries*, p. 498
- Onitiri, H.M.A. *The Terms of Trade*, p. 510
- 9) Clement, M.: - Prifister, R.L. and Rothwell, K.J., *Theoretical Issues in International Trade*, New York 1967 (Especially, The terms of Trade, pp. 126 - 173)
- 10) Allen, R.G.D. and Epy, E.J. (Edited By) *International Trade Statistics*, New York - London 1953
- 11) Robertson, D.H., *Utility and All That*, Second Impression, London 1954
- *Utility and All That*, pp. 13 - 42
- *The Terms of Trade*, pp. 174 - 181
- 12) Viner, J., *Studies in the Theory of International Trade*, London 1955, pp. (especially) 319 - 322 and 535 - 570

- 13) Metzler, L.A., Tariffs, The Terms of trade and The Distribution of National Income, The Journal of Political Economy, L VII. No. 1 pp. 1 - 29
- 14) Bhagwati, J. (Edited By), International Trade, London 1969
— Findlay, R. and Grubert, H., Factor Intensities, Technological Progress and the Terms of Trade, pp. 327 - 341
- 15) Meier, G.M., International Trade and Development, London 1964
- 16) Meier, G.M., Leading Issues in Development Economics, Fifth Printing, New York 1967
- 17) Baldwin, R.E. and others, Trade, Growth and the Balance of Payments, Chicago, Amsterdam 1965
- 18) Keynes, J.M., On the Deterioration of British Terms of Trade, Economic Journal, 1912, pp. 630 - 31
- 19) Kemp, M.C. Technological Change, the Terms of Trade and Welfare, Economic Journal, September 1955, pp. 457 - 473
- 20) Maynard, G., Inflation, the Terms of Trade and the Shares of Wages in National Income, Economic Journal, December 1958, pp. 737 - 745
- 21) Healey, D.T., Note on Relation Between Share of Wages in National Income and the Terms of Trade, Economic Journal, December 1959, pp. 823 - 826
- 22) Ramaswame, U.K., The Effects of Accumulation on the Terms Of Trade Economic Journal, September 1960, pp. 514 - 518
- 23) Auten, J.H. Income, Expenditure and the Terms Trade for New Zealand 1929 - 38 Journal of Political Economy, June, 1958, p. 259
- 24) Dougall, I.A. A, Note on Tariffs, the Terms of Trade and the Distribution of the National Income, Journal of Political Economy, August 1962, pp. 393 - 99
- 25) Stuvell, G., The Impact of Changes in the Terms of Trade on Western Europe's Balance of payments, Econometrica January 1958, pp. 107 - 116
- 26) Lerdan, E., Some Notes on the Terms of Trade and Economic Development, the Quarterly Journal of Economics, August 1962, pp. 464 - 70
- 27) Parkinson, J.R. The Terms of Trade and the National Income, Oxford Economic Papers, June 1955, pp. 177 - 196
- 28) Rees, G.L., Country Size and the Terms of Trade, Economica, February 1961, p. 62
- 29) Kohler, H., East Germany's Terms of Trade 1950-61, Kyklos, 1963, pp. 286 - 300

- 30) Zandona, G.G., Economic Development, Terms of trade and Tax, Indian Economic Review, 1964, pp. 1 - 18
- 31) Çetin, H. - Ü. Eğeci., Türkiye Ticaret Hadleri, D.P.T., Ankara, 1965
- 32) United Nations, Yearbooks of International Trade Statistics, 1950 - 1966 Volumes, New York
- 33) F.A.O. of the U.N., Trade Yearbooks
- 34) I.M.F. International Financial Statistics, Washington
- 35) D.I.E. Aylık İstatistik Bülteni, Ankara
- 36) T.C. Merkez Bankası, Aylık Bülten, Ankara
- 37) Ticaret Bakanlığı, Konjonktür, Ankara
- 38) S.P.O., First Five Year Development Plan, 1963 - 1967, Ankara 1963
- 39) S.P.O., Second Five Year Development, Plan 1968 - 1972, Ankara 1969